

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی

کاربرد قاعده فقهی درء مفسد در مقاصد شریعت

استاد راهنما: دکتر مجید وزیری

پژوهشگر: نورالدین سعیدیانی

تابستان ۱۳۹۵

این تحفه ناچیز تقدیم به :

حماسه ساز شبهای تاریک و هادی راه هدایت، حضرت محمد مصطفی ﷺ

تشکر و قدردانی

از کلیه اساتید و معلمانم که هدایتگر من در طول زندگی بودند.

با تشکر از زحمات کلیه اساتید دانشگاه آزاد تهران مرکز؛ دکتر بهرامی، دکتر وزیری و دکتر معصومی و

خانم دکتر رشاد.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب نورالدین سعیدیانی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۳۰۵۹۸۵۲۳ در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که در تاریخ ۹۵/۴/۳۰ از پایان نامه خود تحت عنوان: کاربرد قاعده فقهی درء مفسد در مقاصد شریعت با کسب نمره ۱۹/۵ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء

فهرست مطالب

چکیده.....	۱
فهرست مطالب.....	۵
مقدمه.....	۱
فصل اول : کلیات.....	۴
1-1 طرح تحقیق.....	۵
2-1 بیان مسئله.....	۵
3-1 اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن.....	۷
4-1 هدف های تحقیق.....	۸
5-1 پیشینه تحقیق.....	۹
6-1 سوالات و فرضیه های تحقیق.....	۱۰
7-1 روش تحقیق.....	۱۰
8-1 ساختار تحقیق.....	۱۰
9-1 معنا شناسی اصطلاحات.....	۱۱
۱-۹-۱ معنا شناسی مصلحت.....	۱۱
۱-۱-۹-۱ مصلحت در لغت.....	۱۱
۲-۱-۹-۱ مصلحت در اصطلاح.....	۱۱
۳-۱-۹-۱ تعریف مصلحت در اصطلاح فلاسفه.....	۱۳
۴-۱-۹-۱ فساد در اصطلاح اصولیین و فقها.....	۱۵

- ۱-۹-۲ معنا شناسی مقاصد..... ۱۵
- ۱-۱۰-۱ معنا شناسی شریعت..... ۱۷
- ۱-۱۱-۱ قاعده فقهی..... ۱۹
- ۱-۱۱-۱ تفاوت قاعده فقهی با مسایل علم اصول..... ۲۰
- ۱-۱۲-۱ علل الشرایع..... ۲۰
- ۱-۱۳-۱ تاریخچه مقاصد شریعت..... ۲۱
- ۱-۱۳-۱ اندیشه مقاصد در میان اصولیان..... ۲۳
- فصل دوم: بررسی مفهوم مفسد..... ۲۷
- ۱-۲-۱ مفهوم فساد و مفسده..... ۲۸
- ۱-۱-۲-۱ تعریف فساد نزد فقها..... ۳۰
- ۳-۲-۱ بررسی مفهوم بطلان..... ۳۲
- ۴-۲-۱ دلالت نهی بر فساد..... ۳۳
- ۶-۲-۱ انواع فساد..... ۳۵
- مفسد به حسب تعلق آن به مکلفین..... ۳۶
- ۷-۲-۱ مفسده به حسب بزرگی مفسده و صغر آن..... ۳۷
- ۸-۲-۱ مفسده به حسب تعلق خطاب شارع به آن..... ۳۸
- ۱-۸-۲-۱ مفاهیم مشابه..... ۳۸
- ۲-۸-۲-۱ مفهوم حسن و قبح..... ۳۸
- ۳-۸-۲-۱ رابطه حسن و قبح با مصلحت و مفسده..... ۴۰
- ۱-۳-۸-۲-۱ از حیث خطاب شرعی..... ۴۱
- ۲-۳-۸-۲-۱ از حیث وجود آن در حیات دنیوی و اخروی..... ۴۱
- ۹-۲-۱ چگونگی ابتناء احکام بر مصالح و مفسد..... ۴۲

- ۱۰-۲ علت احکام..... ۴۴
- ۱۱-۲ مناسبت میان علت و حکم..... ۴۷
- ۱۲-۲ ادله شرعی که بر درء مفسد دلالت دارند..... ۴۹
- ۱-۱۲-۲ دلایل قرآنی برای درء مفسد..... ۴۹
- ۲-۱۲-۳-۲ آیاتی که در قرآن از فساد در کلیات خمس نهی می کنند :..... ۵۲
- در دین..... ۵۲
- در نفس..... ۵۴
- درباره عقل..... ۵۴
- در باره نسل و عرض..... ۵۶
- در مال..... ۵۷
- ۳-۱۲-۲ ادله سنت نبوی بر قاعده درء مفسده..... ۵۹
- ۴-۱۲-۲ احادیثی که از مفسد در کلیات خمس نهی می کنند..... ۶۲
- فصل سوم : مفسد و مقاصد در شریعت..... ۶۶
- ۱-۳ جایگاه مقاصد شریعت..... ۶۷
- ۲-۳ فایده علم مقاصد شریعت..... ۶۸
- ۳-۳ ضرورت‌های فقهی..... ۶۸
- ۴-۳ حل تعارض برخی اخبار..... ۷۰
- ۱-۴-۳ ترتیب مصالح طبق ضوابط مصالح خمس..... ۷۱
- ۲-۴-۳ تراحم بین مصالح ضرور ، مورد نیاز و تحسینی و مکملات آنها..... ۷۲
- ۳-۴-۳ تقدیم مصلحت عام بر مصلحت خاص..... ۷۲
- ۴-۴-۳ تقدیم مصلحت بدون بدل بر مصلحت دارای بدل..... ۷۲
- ۵-۴-۳ تقدیم مصلحت مضیق و فوری بر مصلحت موسع..... ۷۲

- ۳-۴-۶- تقدیم مصلحت اصلی بر تبعی ۷۳
- ۳-۴-۷- تزاخم بین مفسد ۷۳
- ۳-۴-۸- تزاخم مصالح با مفسد ۷۴
- ۳-۴-۹- کشف اهداف و مقاصد عمومی ۷۵
- ۳-۴-۱۰- تأثیر در تعیین سیاست شرعی ولی امر ۷۶
- ۳-۴-۱۰-۱- شناخت احکام مسائل مستحدثه ۷۶
- ۳-۴-۱۰-۲- انضباط فقهی ۷۷
- ۳-۴-۱۱- تعارض بین مصالح و مفسد ۷۸
- ۳-۴-۱۱-۱- تقدیم مصلحت عام بر مصلحت خاص ۷۸
- ۳-۴-۱۱-۲- تقدیم مصلحت بدون بدل بر مصلحت دارای بدل ۷۸
- ۳-۴-۱۱-۳- تقدیم مصلحت مضیق و فوری بر مصلحت موسع ۷۸
- ۳-۴-۱۱-۴- تقدیم مصلحت اصلی بر تبعی ۷۹
- ۳-۵- ارتباط احکام شرعی و مقاصد شریعت ۷۹
- فصل چهارم : کاربرد قاعده فقهی درء مفسد ۸۱
- ۴-۱- بررسی قاعده فقهی «درء المفسد أولى من جلب المصلح» ۸۲
- ۴-۱-۱- معنی قاعده ۸۲
- ۴-۱-۲- پیشینه قاعده ۸۴
- ۴-۱-۳- ادله ثبوت قاعده ۸۵
- ۴-۱-۳-۱- در قرآن کریم : ۸۶
- ۴-۱-۳-۲- در احادیث نبوی : ۸۷
- ۴-۴-۴- اجماع ۸۸
- ۴-۲-۴- ارتباط قاعده فقهی با مقاصد شریعت ۸۹

۸۹	1-2-4 از جانب اصولی
۸۹	1-1-2-4 دلالت امر و نهی
۹۱	2-2-4 جوانب فقهی قاعده
۹۷	3-4 موارد قاعده در فقه سیاسی
۱۰۰	نتیجه گیری تحقیق
۱۰۳	فهرست منابع
۱۰۳	الف : منابع عربی
۱۰۷	ب : منابع فارسی
۱۰۸	دیگر منابع :

چکیده

مقصد اصلی اسلام از خلقت، هدایت انسان ها، رستگاری آنان و رسیدن به سعادت می باشد «وما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون»، وصول به این مقصد در گرو آموزه های شریعت (دین) و تامین امنیت جانی، روانی، عرضی و مالی است. از بین رفتن هر یک از مصالح، مفسده محسوب می شود. و تعریفی که برای آن وضع کرد اند: زیان و تعدی کردن هر چیز از حد معمول خود و مفسد به کسی می گویند که از حد اعتدال خارج و با عناد و عدوان موجب بر هم زدن آسایش مردم شود.

هدف دین میانه روی و حرکت از روی قانون و راه راست است (مصلحت) و نقطه مقابل آن مفسده است. قاعده درء مفسد یک قاعده کلی است که بوسیله آن حکم داده می شود که باید هر گونه مسیرهای فساد و راه های ورود به آن بسته شوند تا به مصلحت های پنج گانه که عبارتند از حفظ دین، حفظ جان، حفظ عقل و روان، حفظ عرض و نوامیس، حفظ مال و دارایی آنان محفوظ باشد و از هر گونه تعدی به این ضروریات ممانعت شود.

موضوع اصلی مطرح شده در این پایان نامه، کاربرد قاعده درء مفسد در مقاصد شریعت است، این که چه کاربردهایی در فقه و قواعد فقه و اصول دارد؟ پس از بررسی های لازم و رجوع به کتاب های فریقین، تاثیرات این قاعده بر فقه و اصول فقه با ذکر مصادیق مختصری از آن بیان شده است. دستاورد دیگر این تحقیق، معرفی مفسد و مقاصد شریعت می باشد و این که شریعت اسلامی با وضع قوانین و قواعدی مثل قاعده ی درء مفسد، سعی در حفظ مصلحت جامعه داشته و روزنه های فساد را از میان برده است.

کلید واژه ها: مفسده، مصلحت، اهداف دین، ضروریات خمس، مصالح مرسله، مقاصد شریعت

أَن الْحَمْدُ لِلَّهِ، نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مِنْ يَهْدِيَهُ اللَّهُ فَلَا مَضِلَّ لَهُ وَ مَنْ يَضِلُّ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ .

«وَاتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَ لَا تَمُوتُنَّ وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا يَصْلِحُ لَكُمْ أَمْوَالِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يَطْعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا» (آل عمران، ۱۰۲)

موضوعی که جهت پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی انتخاب شده «کاربرد قاعده فقهی درء مفسد در مقاصد شریعت» است که به صورت فقه مقارن ارائه خواهد شد .

مقاصد شریعت همان اهداف دین می باشد و مراد از آن اهدافی است که نصوص مربوط به امر و نهی و اباحه برای حصول آن تشریح شده است و احکام جزئی برای محقق ساختن آن ها در زندگی مکلفان تدوین یافته است و افراد خانواده ها، و کل امت در این منظور یکسان هستند .

این مقاصد حکمت هایی را برای تشریح احکام، که جهت دست یافتن به دستورات خداوند صورت گرفته است، بیان می کند. حتی اگر این احکام، اقتضایی یا تخییری باشند؛ زیرا در فراسوی هر حکمی که خداوند برای بندگان تشریح فرموده است، حکمتی نهفته است که بعضی آن را می فهمند و بعضی هم به نسبت آن در جهل باقی می مانند. خداوند منزله از آن است که امری را بیهوده و بی جهت تشریح بفرماید. و یا آن را مخالف حکمت قرار دهد. مراد از مقاصد را نمی توان همان عللی دانست که علمای اصول در مبحث قیاس ذکر کرده اند و در تعریف آن گفته اند: علت، وصف ظاهری است که از یک سو کنترل کننده حکم و از سوی دیگر متناسب و هم سو با آن می باشد. علت حکم که علمای اصول ذکر می کنند، سبب آن است، نه مقصد آن ، همان گونه که برای قصر و جمع نماز مسافر و افطار روزه ی او در ماه رمضان، علت رخصت را ذکر کرده اند اما علت این رخصت ها ذات سفر است، نه آن مشقت غیر عادی که برای مسافر پیش می آید؛ زیرا مشقت سفر، حکمت این رخصت ها است نه علت آن. گاهی حکمت آشکار و واضح است و هر انسان عاقلی با اندکی تامل آن را در می یابد. مانند حکمت تعلق ارث به زنان و کودکان همرا با مردان بالغ از ترکه بستگان نزدیک آن ها. زیرا عرب ها این کار را نمی کردند. با

حضور قرآن در عرصه قانون گذاری این حکم تغییر یافت و همه افراد مذکور از پدران و مادران و همسران و سایر اقوام و خویشاوندان بهره مند ساخت.

امام محمد غزالی برای کشف مقاصد شریعت روش ابتکاری داشت و نظریه ی مقاصد را پایه ریزی می کند. که عقول اسلامی در طول عصرهای گذشته به آن پایبند بوده است. ایشان مقاصد شریعت را به سه دسته ی : ضروریات، حاجیات و تحسینات تقسیم بندی می کند. (قرضاوی، ۲۵، ۱۳۹۱)

شاطبی نیز با پیروی از امام محمد غزالی موضوع را به صورت کامل تفصیل داده است. و در کتاب اصول الاحکام، مقاصد شریعت را در کتاب خود مستقلاً به عنوان علمی مدون معرفی کرده است.

بر این اساس نظریه مقاصد می بالد تا به نظریه ای تبدیل شود که تفصیلات شریعت و فهم آن را استوار سازد و به اجتهاد در چهار چوب خود جهت دهد تا عملاً شریعت برای عامه مردم ملموس تر باشد.

در این نگرش است که نظریه مقاصد، هرم مصلحت و مفسده را بر پا می کند؛ مصلحت و مفسده ضروری و آن گاه حاجتی و سپس تکمیلی، آن گاه این نظریه می بالد، و شکفته می شود تا بر همه قضایا و جزئیات شریعت سایه بلند خود را بگسترده.

فصل اول : کلیات

1-1 طرح تحقیق

به دلیل اهمیت موضوع مفسد و مصالح که در مقاصد و هدف های دین بسیار تاثیر گذار است و این که دین می خواهد جامعه اسلامی رو به پیشرفت و تعالی سوق داده شود و هنگامی مفسده و مصلحتی در یک عملی وجود داشته باشد در اولین اقدام باید مفسده برداشته شود اگر چه مصلحت قربانی آن قرار گیرد، در این زمینه قواعد فقهی زیادی وجود دارند، نگارنده تصمیم به بررسی قاعده درء مفسد گرفت مهم ترین این قواعد عبارتند از:

- ۱- لا ضرر ولا ضرار
 - ۲- الضرر يدفع بقدر الامکان
 - ۳- التکلیف کله اما لدرء المفسد او جلب المصالح او کلاهما معا
 - ۴- الضرر یزال
 - ۵- الضرر الاشد یزال بالضرر الاخف
 - ۶- اذا تعارضت مفسدتان روعی اعظمهما ضرراً بارتکاب أخفهما.
 - ۷- درء المفسد اولی من جلب المصالح
- و.....

2-1 بیان مسئله

علم قواعد فقه در میان علوم شرعی دارای جایگاه ممتازی است، زیرا علم قواعد فقه جهت نظم دهی برای فروع احکام شرعی وضع شده و جزئیات فقه را دسته بندی کرده است. کسی که قواعد فقهی را مورد کنکاش قرار دهد ملاحظه می کند که موضوعات قواعد فقه بسیار گسترده است و یکی از موضوعات بسیار مهم که در زیر مجموعه آن دهها قاعده فقهی تعریف شده قواعدی هستند که به موضوعات مصلحت و مفسده پرداخته اند. در این میان می توان جمع بین قواعد فقه و

قواعد مقاصدی پرداخت که غایت آن‌ها در یک چیز جمع می‌شود و آن وقوف بر حکم شارع و وقایع آن طبق اراده شارع است.

قواعد فقهی برای درک بهتر و انسجام فقه است. هدف از نگارش این تحقیق بررسی قاعده فقهی دره مفسده با مقاصد شریعت است؛ زدودن مفسد و دوری از مفسدی که شارع بیان کرده خود از اهداف والای شریعت است.

در قواعد فقه بسیاری از قواعد وجود دارند که اشاره به مقاصد شریعت دارند مثل قاعده: الامور بمقاصدها (شاطبی، ۳۳۳، ۱۳۴۱) و نیز قواعدی وجود دارند که ضرر را دفع می‌کنند مثل قاعده لاضرر و لاضرار و قاعده: دره المفسد اولی من جلب المصالح.

این قواعد فقهی به عنوان قواعدی کلی در فروع فقهی بسیار تاثیر گزار بوده اند و فقها در جاهایی که درباره حکمی، منابع اصلی اسلامی سکوت کرده به قواعد فقهی روی آورده اند و از روی تایید قرآن و پیامبر ضرر را از احکام زدوده اند و مرتکب ضرر عظمی نشده و یا مصلحت را قربانی دره مفسده کرده اند. و ابتدا دره مفسد را انجام داده اند سپس به جلب مصالح پرداخته اند. ترجیح احتمال مفسده بر احتمال وجود مصلحت و دفع مفسده محتمل قاعده دفع مفسده، بیان می‌کند که در مواردی که انسان عاقلی در لزوم انجام یا ترک فعلی شک کند (چون نمی‌داند آیا انجام آن دارای مصلحت است یا دارای مفسده)، باید دفع مفسده کند، زیرا دفع مفسده قطعی از جلب منفعت قطعی بهتر است. بنابراین، اگر مکلفی شک کند انجام فعلی واجب است یا حرام، اگر عمل را انجام دهد، به مصلحت محتمل دست می‌یابد هر چند ممکن است واقعاً حرام باشد و سبب افتادن وی در مفسده گردد و اگر آن را ترک کند، ممکن است مفسده ای را از خود دور کند هر چند احتمال دارد مصلحتی از او فوت شود ولی در این موارد، دفع مفسده در نزد عقل و شرع بهتر است.

کسانی که این قاعده را پذیرفته اند، آن را به امور زندگی تشبیه کرده و گفته اند: تمام عقلا، دفع ضرر را بر جلب منفعت مقدم می‌دارند. برای مثال، اگر امر دایر شود میان این که تاجری فلان کالا را امروز بفروشد تا از ضرر و زیان محتمل مصون باشد، و یا آن را یک ماه دیگر بفروشد تا از نفع محتمل برخوردار شود، عقل هر عاقلی راه اول را انتخاب می‌کند. کسانی که این قاعده را نمی‌پذیرند این تشبیه را باطل دانسته و گفته اند: بحث از این قاعده در جایی است که مصلحت با مفسده توأم باشد؛ یعنی یک عمل به گونه ای است که فعل آن مصلحت و ترک آن مفسده دارد. در این حالت، اگر در واقع، عمل حرام باشد، انجام آن مفسده دارد و اگر در واقع، واجب باشد، همان گونه که فعل آن مصلحت ملزمه

دارد، ترک آن هم دارای مفسده ملزمه خواهد بود؛ پس امر دایر است بین دو مفسده، و در چنین صورتی هیچ عاقلی قانون یاد شده را به کار نمی گیرد. افزون بر این که وجود چنین قاعده ای نزد عقلا که در همه موارد به آن استناد گردد ثابت نشده و دلیلی هم از شرع بر اعتبار آن وجود ندارد.

3-1 اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن

قواعد فقهی احکامی کلی هستند که مجموعه ای از مسائل شرعی همگون و همانند، از ابواب مختلف در آن ها مندرج است. در حقیقت قاعده فقهی، فرمول های بسیار کلی است که منشاء استنباط قوانین محدودتری بوده و اختصاص به یک مورد خاص ندارد، بلکه مبانی قوانین مختلف و متعدد قرار می گیرند.

افرادی که با متدلوژی حقوق اسلامی آشنا هستند به خوبی آگاه هستند که در حقوق اسلامی یکپارچگی و پیوستگی آن موازین فقهی که بر مبنای آنها مقررات جزئی مشخص می شود تا حدی است که اگر فقیهی - برای مثال - در یک مورد خاص معتقد به مسئولیت مدنی و ضمان باشد، ناچار ملتزم است در موارد بی شماری که از نظر مصداقی مشابه آن مورد است، همان نظریه را اعمال کند و اختلاف عقیده در موارد مشابه، کاشف از عدم آشنایی فقیه با موازین فقهی است. (محقق داماد ۱۳۹۱، ۷)

آن چه گفته شد، اهمیت قواعد و جایگاه آن ها را در تاریخ فقه به خوبی روشن می سازد. وجود قواعد عام و اصول کلی که فقیه از طریق تفریع آن ها به فروع جزئی و تطبیقشان با موارد و مصداق خاص، درباره وقایع و رویدادهای جاری تعیین تکلیف می کند، نشانه پویایی نظام حقوقی اسلام است. فقهای اسلام از همان آغاز در معرفی قواعد و اصول کلی فقهی کوشش کرده اند؛ اما این گفته به این معنا نیست که شریعت اسلام فی نفسه فاقد نظام بوده و قواعد فقهی نیز به طور کلی ساخته و پرداخته فقیهان مسلمان است، بلکه باید گفت که قواعد فقهی دو نوعند.

یک دسته آن ها که به طور کامل از نصوص - اعم از کتاب و سنت - گرفته شده اند، مانند قاعده لا ضرر، قاعده ید، و قاعده تسلیط، و دسته دیگر آن هایی که هر چند در متون شرعی ذکر نشده اند، مستند به نصوص شرعی و یا دیگر ادله فقهی هستند، مانند قاعده «ما یضمن بصحیحه، یضمن بفاسده».

البته گروه دیگری از قواعد فقهی نیز وجود دارد که فقیهان با ملاحظه موارد متعدد و اتخاذ وحدت ملاک آن ها را بنا کرده‌اند. این نوع از قواعد در فقه عامه بسیار مرسوم است و گاهی تحت عنوان «الاشباه و النظائر» گردآوری می‌شوند.

درباره دو گروه اخیر قواعد فقهی، کار فقیهان استخراج ملاک و یافتن موازین و اصول مهم و معرفی آن ها است و بسیار روشن است که به دست آوردن معیارهای اصلی و یافتن موازینی که قوانین شرعی بر پایه آن ها استوار است، دلیلی محکم و برهانی قاطع بر این موضوع محسوب می‌شود که حقوق اسلامی به طور کامل، عناصر و ویژگیهای لازم را برای آنکه به عنوان یک نظام حقوقی معرفی شود، دارا است. (همان، ص ۷)

یکی از این مسائلی مهمی که در جامعه وجود دارد فهم مقاصد شریعت اسلامی و دلایل تشریح احکام است؛ نصوص و متون معتبر دینی بر هدفمند بودن شریعت اسلام دلالت دارند، قرآن کریم در آیات بسیاری نه تنها برای کلیت ارسال رسل و نازل کردن کتاب، نتایج و اهدافی را بر می‌شمارد. میان فقها مشهور است که احکام اسلامی تابع مصالح و مفاسد هستند و هیچ حکمی بدون معیاری که حقیقت و جوهره آن را نمایان می‌کند وجود ندارد تا آن جا که گفته اند: حکم شرعی در اثبات و نفی، بر مدار ملاک های واقعی می‌گردد آن گونه که هرکجا ملاک باشد حکم هم هست و آن جا که ملاک نباشد حکمی هم در کار نخواهد بود یعنی احکام شرعی علت دارند و خداوند به پیروی از مصالح بدان ها حکم کرده است. (آقا بزرگ طهرانی، ص ۵۷۰)

4-1- هدف های تحقیق

به صورت کلی می‌توان نتیجه گرفت که هدف اصلی تحقیق شامل:

- ۱) ارتباط درء مفاسد با مقاصد شریعت و بیان وجه علاقه آنان با همدیگر و استفاده از قواعد فقهی است که در این باره وضع شده اند.
- ۲) بیان این که شریعت اسلامی برای این وضع شده که مقاصد معتبر را در جهت جلب مصلحت و درء مفاسد بکار ببرد و رعایت مصالح امت، مناط حکم است که در لابلای قواعد فقهی و اصولی وجود دارند.

۳) استناد به مصادر شریعت اسلامی و ادله فقهی برای تحدید و زدودن مفسد که در خلال اعمال مکلفین بوجود می آید و بیان حکم شرعی آن ها که محرم و ممنوع هستند و بیان کیفیت و شناخت این مفسد .

۴) جمع آوری قواعد فقهی که در جهت شناخت و معرفی مفسد به کار رفته اند .

۵) بررسی بعضی از مسایل فقهی و ترجیح بین مفسد و مصالح و پیش انداختن موضوع درء مفسد بر مبحث جلب مصالح .

۶) بیان این که قواعد فقهی برای زدودن مفسد و جلب مصالح و اهداف شریعت در کلیه مذاهب فقهی مطرح شده و مشترک بین مذاهب اسلامی است. نگارنده موضوعات را به صورت مقارن ارائه می کند .

5-1 پیشینه تحقیق

در زمینه مقاصد شریعت و اهداف دین، در قرون اولیه اسلام تا اکنون کتاب های زیادی تالیف شده و مورد توجه بسیاری از فقها و اصولیون بوده است، اما در زمینه بررسی قاعده درء مفسد در مقاصد شریعت تا اکنون در ایران پایان نامه ای نگاشته نشده است^۱، در قاهره کتابی تحت عنوان: «قاعده درء المفسد اولی من جلب المصالح» توسط محمد امین سهیلی نوشته شده است و در این زمینه مقالات و کتاب هایی در زمینه «فقه الاولویات» و «مقاصد الشریعه فی ضوء الموازنات» نگاشته شده است. این پژوهش در نوع خود بدیع است و تا اکنون در این زمینه تحقیق جامعی صورت نگرفته است، با اینکه نگارنده خود را کمتر و لایق مطرح شدن در این زمینه نمی داند اما کاربرد این قاعده فقهی در موضوع بسیار مهم مقاصد شریعت امری در خور توجه است و زمامداران حکومتها در تصمیم گیریهای خود برای رسیدن به نتایج مطلوب به درء مفسد و زدودن مجراهای فساد باید اقدامات لازم را انجام دهند.

^۱ - با توجه به تحقیقات مفصلی که در سایت های : IRANDOC, NOORMAGS, کتابخانه ملی، دانشگاه تهران، کتابخانه فقهات، آستان قدس رضوی، مذاهب اسلامی، نرم افزار نور، نرم افزار شامله، گوگل، یا هو و المكتبة العصرية و مكتبة الرشديه و... توسط نگارنده انجام شده است.

6-1 سوالات و فرضیه های تحقیق

الف : سوالات تحقیق

- ۱- مفهوم درء مفسد چیست ؟
- ۲- آیا احکام فقهی بر مصالح و مفسد وضع شده اند ؟
- ۳- آیا قاعده درء مفسد با مقاصد و اهداف شریعت ارتباط دارد؟

ب : فرضیه های تحقیق

- ۱- درء مفسد به معنی برداشتن و دفع فساد در احکام است.
- ۲- تمام احکام الهی مبتنی بر مصالح و مفسد هستند به این معنی که مصلحت ملزومه و خوب و مفسده ملزومه حرمت را در پی دارد.
- ۳- قاعده درء مفسد تاثیر زیادی در کارآیی قواعد فقه، اصول و احکام صادر شده توسط فقها دارد.

7-1 روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی تحلیلی است و گرد آوری اطلاعات به روش اسناد کتابخانه ای با ابزار فیش برداری از منابع معتبر فقهی و حقوقی است.

8-1 ساختار تحقیق

روش ارائه مطالب این گونه است:

فصل اول: شامل دو بخش است بخش اول شامل: کلیات تحقیق مقدمه، بیان مسئله، اهمیت موضوع و انگیزه انتخاب، هدف های تحقیق، سوالات و فرضیه ها، ساختار تحقیق، روش تحقیق و در بخش دوم معاشناسی اصطلاحات بکار رفته بیان می شود.

فصل دوم: مبانی و مفاهیم فساد و انواع آن در ضروریات خمس

فصل سوم: مقاصد شریعت در چهاربخش آورده شده است بخش اول دورنمایی از مقاصد شریعت و سیر پیدایش این مبحث .

بخش دوم: فایده علم مقاصد بخش سوم ؛ارتباط احکام شرعی و مقاصد شریعت .بخش چهارم؛ اهداف دین و دیدگاههای معاصرین در این باره بیان می شود.

فصل چهارم: شناخت قواعد فقهی . بخش اول ؛ تعریف قاعده فقهی . بخش دوم؛ ارتباط قاعد فقهی با مقاصد شریعت. بخش سوم؛ کاربرد قاعده درء مفسد در فقه و اصول فقه .

9-1 معنا شناسی اصطلاحات

۱-۹-۱ معنا شناسی مصلحت

۱-۱-۹-۱ مصلحت در لغت

صلاح و ضد طلاح و افساد است. (ابن منظور، ۲۴۷۹) در لغت مقصود از آن معنایی مقابل همان ریشه « فَسَدًا » است از این رو در مفاهیمی چون درستی، سلامت قلبی، تناسب، کار آمدی، سازگاری، سودمندی، به سامان آوردن، سامان یافتن، نکوداشتن، آشتی کردن و معانی دیگری از این دست به کار می رود. (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ۱۱۷)

«الصلاح» ضد فساد ودر قرآن کریم به معنی فساد و گناه تعبیر شده است «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا» کار شایسته را با [کاری] دیگر که بد است درآمیخته‌اند . ﴿التوبة، ۱۰۲﴾ و لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا و در زمین پس از اصلاح آن فساد مکنید. ﴿الأعراف، ۵۶﴾ و صلح برای از بین بردن نفرت به کار برده می شود. (راغب اصفهانی، ۱۹۹۶، ۴۸۹-۴۹۰)

۲-۱-۹-۱ مصلحت در اصطلاح

در معنای اصطلاحی مصلحت تعاریف متعددی ذکر شده است به عنوان مثال غزالی بیان می‌کند که منظور از مصلحت پاسداشت مقصود شرعی است. (غزالی، ۱۳۶۴، ۱۷۴) این تعریف غزالی از مصلحت به نوعی به مقاصد شریعت نزدیک است و همین امر در جای خود سبب شده که واژه‌های مصالح و مقاصد در ادبیات اصولی اهل سنت در بسیاری موارد در کنار هم و در معنایی نزدیک به هم یا جایگزین یکدیگر به کار روند. (صابری، ۱۳۸۴، ۱۹)

امام محمد غزالی می گوید : مصلحت در اصل به معنی جلب منفعت و دفع مضار است که به مقاصد خلق و صلاح مردم برای برآورده کردن اهداف آن ها باشد. و منظور ما از مصلحت محافظت کردن از